

Vjerujemo, da će dalja sistematska proučavanja i naučna publicistika pridonijeti svoj udio na pročišćavanju problema bogumila, jednako kao što će rješavanje toga problema pomoći rješavanje i pravilno tumačenje problema rasprostiranja stećaka i u onim krajevima izvan Bosne i Hercegovine, za koje smo sigurni, da ih nisu nastavali niti mogli u kompaktnim masama nastavati navodni bogumili. — I upravo ovim postavljanjem problema stećaka od izoliranog lokalnog problema na plan opće problematike naše historije srednjega vijeka, posredno će se djelovati i na pravilnu ocjenu i svih ostalih kreativnih manifestacija naše prošlosti. — Zemaljskom muzeju u Sarajevu i A. Bencu pripada zasluga, da su svojom publikacijom prvi stvarno pokrenuli problem u vidokrugu njegove složene cjelokupnosti.

Marcel Gorenc

M. O. KOSVEN, SEMEJNAJA OBŠČINA (OPYT ISTORIČESKOJ HARAKTERISTIKI) SOVETSKAJA ETNOGRAFIJA, 1948, SV. 3.

Istaknuti sovjetski etnograf i sociolog M. O. Kosven nastoji da ovom monografijom dađe opću karakteristiku rodbinske zajednice¹ kao određene faze društvenog razvitka. Time završava ciklus pripremljenih radova, od kojih je objelodanio: *Semejnaja obščina. K istorii voprosa*. Izvestija Akademii Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, 1946, br. 4, i *Očerki po etnografii Kavkaza, gl. I. Semejnaja obščina*, Sovetskaja Etnografija, 1946, br. 2. On s pravom ističe da buržoaska nauka nije posvećivala pažnju ovome društvenom obliku. Budući da je zbog toga etnografski materijal prilično oskudan, sumnjivo je, da li će se jednom uopće moći rekonstruirati historija rodbinske zajednice. Zato je ova karakteristika, koja se temelji na opisivanju južno-slavenske zadruge i velikoruske velike porodice, samo općenite naravi.

Prof. Kosven polazi od tvrdnje da je »porodična zajednica« ili »velika porodica« osnovna jezgra« rodovskog uređenja kroz čitavu njegovu historiju. Elementi, od kojih se sastoji, jesu: kolektivno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, koje je najvažniji elemenat, jer porodična zajednica postoji ukoliko se ono sačuvalo, zatim kolektivna proizvodnja i potrošnja, društvena jednakost sviju njezinih pripadnika i demokratski odnos unutar njih odnosa i uprave.

Ova tvrdnja ne počiva na etnografskim podacima iz života naroda, koji se nalaze na stepenu prvobitne zajednice. Svi nabrojani elementi karakteriziraju *materinski rod* kao društveno-ekonomsku jedinku; to nesumnjivo proizlazi iz podataka, što ih je sakupila buržoaska etnografija i etnologija. Ako bi rodbinska zajednica morala biti »osnovna jezgra« rodovskog uređenja, onda bi ta jezgra bila svakako

¹ Izrazom »semejnaja obščina« Kosven označuje one društveno-ekonomske proizvodno-potrošačke jedinke, koje nastaju raspadanjem rodova, a obuhvataju rodbinsku grupu ljudi, koji redovito potječu od najstarijeg njenog člana i koja kolektivno posjeduje sredstva za proizvodnju. Budući da doslovni prijevod ovog naziva »porodična zajednica« znači »također zajednicu porodica, koje u tom razdoblju društvenog razvitka još ne postoje, služim se terminom »rodbinska zajednica«, iako sam svijestan toga da je taj izraz preširok, jer logički također obuhvata i rod.

ekonomska. Van svake je sumnje, da M. O. Kosven prikazuje stanje, kakvo je vladalo na svršetku srednjeg stepena barbarstva i za vojne demokracije, kad su rodovi potpuno izgubili svoje ekonomske funkcije. Ali tvrditi da »materinska porodica predstavlja jedno jedino gospodarstvo, jedan jedini proizvodni i potrošački kolektiv« (str. 3; podcrtao O. M.) i ne navoditi konkretne primjere, »da je ova forma svojstvena prošlosti svih naroda« (str. 3), koji su poznavali materinski rodovski poredak, znači postupati nasumce. Kad bi se prihvatilo piščevu tvrdnju, valjalo bi zaključiti, da su materinski rod i materinska velika porodica jedno isto. To bi značilo, da bi isti sadržaj — način proizvodnje u prvim strukturama rodovskog uređenja — imao istodobno dvije forme: jednu — roda, i drugu — velike materinske porodice. Očito je, da je Kosven kazao više nego što to dopušta interpretacija etnografskog materijala. Materinske velike porodice svakako postoje, kao što je to slučaj kod Pueblo-Indijanaca. Ali one nisu nikakav socijalni fosil, kako bi slijedilo iz zaključaka pisca, već predstavljaju proizvod raspadanja materinskog rodovskog uređenja, koje se raščlanjuje u manje rodbinske grupe, a da nije prethodno prošlo kroz razdoblje patrijarhata.

Isto su tako preopćenito formulirani elementi te osnovne jezgrec. Nije samo kolektivno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje najvažniji element rodbinske zajednice, nego je to u istoj mjeri i kolektivna proizvodnja. Pisac tačno primjećuje da je postojanje takvog oblika prvobitne zajednice uvjetovano niskim stepenom razvitka proizvodnih snaga, iz čega slijedi ekonomska potreba kooperacije pripadnika većeg ili manjeg proizvodnog kolektiva. Dosljedno tome, rodbinska zajednica nestaje i raspada se, kad se usavršavaju proizvodne snage, t. j. kada prestaje potreba za kooperacijom. Stoga je kolektivna proizvodnja stvari, koja opada u vezi sa sve višim stepenom razvitka proizvodnih snaga nekoga društvenog kolektiva i s materijalnim uvjetima njegove okoline, isto tako važan element sadržaja društveno-ekonomskih jedinica prvobitne zajednice, kao i kolektivno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima.

Što se tiče ostalih elemenata, kao kolektivne potrošnje, društvene jednakosti i demokratičnosti unutarnjih odnosa, valja uočiti, da oni inaju općeniti karakter samo s obzirom na materinsko rodovsko uređenje i na rodbinsku zajednicu zadružnog tipa, t. j. samo u nekim strukturama prvobitne zajednice. Takav općeniti karakter ne može im se priznati, kad se zakonitost razvitka prvobitne zajednice posmatra u cjelosti. Ima mnogo primitivnih društveno-ekonomskih jedinica, u kojima potrošnja nije kolektivna, kao što je to na pr. kod urođenika otoka Owa Raha u Salamunskom arhipelagu i kod Banaroa na Novoj Gvineji. Ima također društveno-ekonomskih jedinica, u kojima je različit društveni položaj staraca prema ostalim njihovim pripadnicima: kod Australaca je gerontokracija redovita pojava, dok na otoku Buin (Melanezija) starce preziru, a Indijanci Choroti i Ashlushlay u Južnoj Americi ih ubijaju. Teško je braniti demokratičnost u unutarnjim odnosima rodbinske zajednice očinskog tipa s obzirom na autokraciju i samovolju rimskog »paterfamiliasa« i velikoruskog »boljšaka«. Sve to pokazuje, da rečeni elementi pripadaju samo nekim strukturama prvobitne zajednice kao njihove posebne osobine, a da nemaju opći zakoniti karakter, koji se mora ispoljiti u uređenju svake društveno-ekonomske jedinice u ovoj formaciji bez razlike.

Kao primjere porodične zajednice ili velike porodice Kosven ističe južnoslavensku zadrugu i ne manje poznatu, ali zato manje opisanu velikorusku veliku porodicu.

Ima još krajeva, gdje je bilo takvih društvenih oblika, kao što je to Kavkaz, Zakar-patska Ukrajina, Švicarska, Španjolska, Pireneji i Zapadna Norveška, a sačuvale su se u Južnoj Kini. Treba požaliti da pisac nije posvetio pažnju poliginijskim rodbin-skim zajednicama, koje su naročito raširene u Zapadnoj Africi i o kojima postoje bogati etnografski podaci.

Prijelaz sa materinstva na očinstvo veoma je važan momenat za postanak rodbinskih zajednica, koje se temelje na očinstvu. Promjene u produkcionim odnosima zbog porasta društveno-ekonomske uloge muškaraca, promjene u oblicima braka, koji »prelazi u monogamiju« (str. 5),² i definitivna patrilokalnost kada se žena poslije udaje seli k mužu, sve su to uzroci, koji uvjetuju »pretvaranje materinske porodice u očinsku« (str. 3).

U vezi s postankom rodbinskih zajednica, Kosven spominje neke buržoaske »teorije«. To je u prvom redu t. zv. patrijarhalna hipoteza, prema kojoj bi rodbinske zajednice morale postati od jednoga bračnog para, čija bi djeca ostala u porodičnom akupu, tako da se imetak ne bi dijelio poslije smrti glavara. Lično vlasništvo pokoj-nika postalo bi na taj način kolektivnim vlasništvom njegovih nasljednika, koji žive zajedno i vode jedno gospodarstvo. Druga buržoaska hipoteza, što je pisac spominje, subjektivno je idealističko tumačenje o tome da rodbinska zajednica nastaje slobodnim dogovorom njezinih članova. Kosven se također dotiče Peisker-Strohalove hipoteze o postanku zadruga, iako ne spominje imena njezinih tvoraca. Po ovoj bi hipotezi za feudalizma zadruga bile jedinke za određivanje dažbina, pa bi se individualne porodice ujedinjavale ili ostajale na okupu, da tako olakšaju sebi breme feudalnih obaveza. A feudalnim vlastima bi odgovaralo da postoje ekonomski jače zajednice, jer su tako mogle lakše osigurati izvršenje dužnih obaveza. Kosven doka-zuje neosnovanost ovih teorija, a s obzirom na Peisker-Strohalovu hipotezu ističe činjenicu, da je feudalno-vlastelinska vlast doduše imala veliku ulogu u čuvanju rodbinskih zajednica, ali da su one nastale davno prije nje.

Pri kraju pisac spominje t. zv. teoriju »radnog počela« (trudovoga načala), koja odriče rodbinskoj zajednici ovaj njezin karakter. On ispravno upozorava da sve činjenične postavke ove teorije, kao domazetstvo u Južnih Slavena, »priyamačestvo« u Velikorusa, usvojenje kao i upotreba najamne radne snage pripadaju razdoblju, kad se rodbinske zajednice raspadaju, kad postoji diferencijacija između bogatih i siromašnih zajednica, kad bogate traže tuđu radnu snagu, dok siromašne otpuštaju svoju.

² Na str. 16 pisac potvrđuje ovu misao govoreći »o potpunom učvršćenju mono-gamije u velikoj porodici. Iz ovoga bi slijedilo, da je već u prvobitnoj zajednici postojala monogamija. Čini nam se, da Kosven protuslovi sam sebi, jer na str. 16. i sl. tumači kako »mala porodica« nastaje raspadom rodbinskih zajednica, t. j. postankom privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje. Takvo stajalište o postanku monogamije zastupa Engels na temelju historijskih i etnografskih podataka, pa ne vidimo razloga da odstupimo od njegova mišljenja: »Njezina (Engels ima u vidu »monogamnu porodicu« — O. M.) konačna pobjeda jedan je od znakova civilizacije, koja počinje (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, XII. izd. 1908, str. 47.). Ako je Kosven izrazom »monogamija« mislio istaknuti da se učvršćuju bračni odnosi između muža i žene (otežavanje rastave braka, vlast muža nad ženom itd.), bilo bi bolje da se nije služio ovim terminom, kojemu je Engels dao tehnički smisao bračne forme klasnog društva, i da je uzeo koji drugi, kao na pr. individualni brak. Ovaj izraz upotrebljava Engels da označi bračni odnos, koji odgo-vara monogamnoj porodici (*Der Ursprung der Familie*, str. 43, 52, 53, 168).

Analizirajući nazive rodbinskih zajednica, pisac ističe da se svuda pokazuje načelo kolektivnoga vlasništva nad sredstvima za proizvodnju kao i njihovo ekonomsko, proizvodno-potrošačko jedinstvo: kuća ili zadružna kuća kod Južnih Slavena, dom, dvor, dvorište, izba kod Istočnih Slavena, gruzinski i osetski nazivi sahlj i hedzar, kao i latinski domus i familia.³ U drugim nazivima očituje se društveno jedinstvo — skupčina, družina, nedil i spolek; potrošačko jedinstvo — dim, ognjište, pećište; rodbinstvo — rod, veliká rodina, čeljad, koljeno, bratstvo itd.

Zadružni tip rodbinske zajednice je stariji i obuhvata sve sastavne elemente kao kolektivno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima, kolektivnu proizvodnju i potrošnju, društvenu jednakost zadrugara i demokratičnost unutarnjih odnosa. Takva zajednica sastoji se od 4—5 pokoljenja bližih rođaka po očinskoj liniji. Najstarije pokoljenje je grupa braće s njihovim ženama, iduće se sastoji od njihovih sinova, snaha i neudatih kćeri, ono, koje slijedi za ovim, od unučadi itd. Zajedno uzeti, svi pripadnici pojedinih pokoljenja sastavljaju brojne grupe, tako da nije bila rijetka rodbinska zajednica, koja bi brojila sto do dvjesto članova.

Tim društveno-ekonomskim sklopom upravlja »porodični savjet«, u koji ulaze svi odrasli članovi zadruge, muškarci i žene bez razlike. Izvršilac njegovih zaključaka je domaćin, redovito najstariji muškarac, ako je još fizički toliko jak, da može raditi i upravljati radom drugih. Njegov autoritet i ugled ovise od njegova rada i ličnih sposobnosti, dok mu opseg vlasti prema mjesnim prilikama može biti širi ili uži. Osnovna mu je funkcija da upravlja ekonomskom aktivnošću porodične zajednice, t. j. da raspolaže radom pojedinih zadrugara u njihovu svakidanjem poslu, dok savjet na svojim sastancima izvršuje raspored funkcija između njih. Domaćin ima disciplinsko pravo kažnjavanja za prestupke lakše prirode, dok o težima odlučuje savjet. Osim toga on rukovodi i vršenjem religioznih funkcija. Unatoč svih vanjskih znakova, u kojima dolazi do izražaja njegov nadređeni položaj, on je uvijek samo primus inter pares. Poslije domaćinove smrti »porodični savjet« bira na njegovo mjesto jednog od braće ili čak nekog pripadnika idućeg pokoljenja, ako se on ističe svojim sposobnostima, radom i marljivošću.

Uz bok domaćinu domaćica vodi kućanstvo i organizira aktivnost ženskih članova zadruge. Domaćin nema ovlaštenja da se miješa u ovu sferu zadružne aktivnosti, jer je funkcija domaćice u većini slučajeva izborna i načelno doživotna.

Do promjena u rukovodstvu rodbinske zajednice zadružnog tipa dolazi zbog smrti domaćina i domaćice, njihove starosti, slabog vršenja funkcija ili zato što su prešli granice svoje vlasti. Ove činjenice upućuju na to, da je vlast u ovom obliku

³ Na str. 7, nota 9, prof. Kosven smatra, da je neispravno ono tumačenje, koje povezuje naziv familia sa famulus — rob, pridržavajući se Festa (famuli... unde et familia vocata), iako je takvo tumačenje prihvatio Engels (*Der Ursprung der Familie*, str. 43.). Neispravno bi to bilo zato, što je takva rodbinska zajednica postojala davno prije ropstva. Ova tvrdnja u prvom redu ne uzima u obzir etnografski utvrđenu činjenicu da je pojedinih slučajeva robovanja bilo još za srednjeg stepena barbarstva (Usp. Averkijeva, *Rabstvo u Indijevoj Sjevernoj Americi*, 1941.). Osim toga sam prof. Kosven na str. 20. govori o postanku očinskog tipa porodične zajednice, ističući da nastaje u vrijeme razvitka klasnih odnosa, drugim riječima, kada raste broj tuđe radne snage u porodičnim zajednicama, a to su prvenstveno robovi. Ako se očinski tip porodične zajednice u Rimu razvijao uporedo s klasnim odnosima, t. j. uporedo s postankom ropstva, onda nema razloga da sumnjamo u vjerodostojnost Festova podatka.

rodbinske zajednice sačuvala demokratski karakter. Demokratičnost se još više očituje u pravima i dužnostima njezinih članova: rad prema sposobnostima, zadovoljavanje potreba prema mogućnostima, opća sloga, mir, disciplina i jednakost u uzajamnim odnosima. Zato se ovaj tip rodbinske zajednice može nazvati »demokratičnim« (str. 20).

Kosven ističe važnu činjenicu da unutar rodbinske zajednice ne postoji individualna porodica. Za djecu, dok ne dorastu, brinu se majke. Čim dječaci poodrastu, domaćin preuzima nadzor nad njihovim odgojem, tako da otac stvarno nema nikakve vlasti nad njima. Isto tako nema vlasti muža nad ženom. Odsustvo vlasti muža — oca jedan je od izraza »biti porodične zajednice i njezine demokratičnosti« (str. 11).

Kad se rodbinska zajednica zadružnog tipa poveća preko neke mjere, ona se cijepa tako, da se odvajaju nekolicina braće sa svojim potomcima. Kosven izričito upozorava da ovo »segmentiranje« ne znači, da iz sklopa zadruge izlaze pojedine »male porodice«, već manje »velike porodice« (str. 11). Mnogo ima načina diobe sredstava za proizvodnju. Većinom se dijele stoka i kućne potrepštine, dok zemlja ostaje nepodijeljena, te je obrađuju zajednički (str. 19).

U ovom društvenom obliku prvobitne zajednice raspadanje njezinih elemenata ide mnogo polaganije zbog toga što je on predstavljao historijsku potrebu u nekim društveno-ekonomskim oblicima, kojih su se proizvodne snage razvijale neravnomjerno. Dakako da pod takvim uvjetima zadruga ne može ostati po strani od općeg ekonomskog razvika društveno-ekonomskog oblika pa dolazi pod utjecaj naprednijih društvenih faktora. Prilagođujući se ovakvim uvjetima razvika, zadružni tip rodbinske zajednice bori se protiv vlastitog raspadanja i postaje konzervativnim društvenim oblikom.

Pisac spominje jugoslavenskoga etnografa M. S. Filipovića, koji je opisao »razdvojenu ili predvojenu zadrugu.«⁴ te se poziva na njegovo izlaganje kao na dokaz »samoobranec zadruga« u uvjetima visokorazvijene ekonomske okoline« (str. 12). Drugi oblik takve obrane bila je ekonomska izolacija: zadruga je nastojala da ništa ne kupuje i ne prodaje. Konzervativni utjecaj imala je također činjenica, da se smatrala nedozvoljenom prodaja zadružnih proizvodnih sredstava.

Takva »samoobrana« odugovlači raspadanje zadruga, ali je ne može spriječiti, iako se ona prilagođuje novim uvjetima života. Ekonomska izolacija ne može biti trajna te zadruga proizvodi za tržište; pojedini njezini članovi privređuju po strani i daju u najam svoju radnu snagu. Ali sve što se zasluži, bilo prodajom zadružnih proizvoda bilo radom njezinih članova, ide u zajedničku blagajnu, kao što je to slučaj u k neskoj rodbinskoj zajednici i u južnoslavenskoj zadrugi. Uloga domaćina raste, jer mu pripada ovlaštenje da kupuje za zadrugu po svom nahodjenju, dok prodavati mora uz suglasnost svih zadrugara. U ovom razdoblju imovina zadruge se dijeli: 1. na djedovinu, baštinu, očinu, koja se naslijeđuje od prošlih pokoljenja, i 2. na pokupščinu ili dobitak, koji se stječe radom zadrugara. Prodati se mogu predmeti iz pokupšćine, a nikako oni, koji sačinjavaju djedovinu.

⁴ Filipović, *Nesrodnička i predvojena zadruga*, 1945. Pojedini članovi predvojene zadruga razvoju rade odvojeno jedni od drugih zbog nedostatka zemlje, raštrkanosti zadružnog posjeda raznih oblika proizvodnje, kojima se bave, itd. Ali zadruga — kao ekonomska cjelina sredstava za proizvodnju i proizvodnih snaga — ostaje netaknutom unatoč odvojenosti svojih članova.

Na ovom mjestu Kosven ističe veoma važan momenat u raspadanju zadružnog tipa rodbinske zajednice: to je stvaranje osebnjka (str. 14), t. j. posebnog vlasništva odraslih muškaraca ili bračnih drugova unutar porodičnog skupa. Ovo je početan oblik privatnog vlasništva kao ekonomske podloge za stvaranje »male porodice« — inokoštine. Tako nastaju težnje za cijepanjem rodbinske zajednice, potaknute željom pojedinih bračnih parova da stvore svoje posebno gospodarstvo i imetak (str. 14). Za formiranje individualne porodice odnosno privatnog vlasništva, na kojem se ona temelji, važan je uglavnom miraz. Žene ga dobivaju od rodbinskih zajednica, kojima pripadaju po rođenju. Zadruga, u koju ulaze udajom, nema prava da raspolaže mirazom. Miraz i osebnjak, kao ekonomski momenti, daju konkretnu podlogu stvaranju »male porodice«, koja još u krilu porodične zajednice dobiva određene konture u obliku individualne potrošnje. Ako k tome dodamo, da muškarci počinju dobivati od svojih zajednica manje komade zemljišta na upotrebu, da posjeduju svoju stoku, da prodaju proizvode svoga rada u prilog sebi, jasno je, da ekonomski temelj »male porodice« postaje sve jači. Drugim riječima, dolazi do stvaranja novih, dotada nepoznatih ekonomskih oblika privrede, koji dovode do promjena u društvenim ustanovama. One su izražene u procesu diferenciranja »male porodice«, koji je istodobno proces raspadanja rodbinskih zajednica.

U vezi s time jača vlast muža — oca nad ženom i djecom. Bračni drugovi dobivaju posebne prostorije u općoj kući (sobe ili komore) ili pak odvojene zgrade (kleti). Otpor, što ga porodična zajednica pruža težnji bračnih drugova da se potpuno osamostale, sastoji se u tome, da od njih traži što veće prinose za opću blagajnu.

Sve češća dioba rodbinskih zajednica rezultat je ove borbe suprotnosti između porodičnih zajednica i klica inokoštine — »male porodice«. »Male porodice«, na koje se ona raspada, nemaju veliki broj članova. Broj tih novih oblika ne raste tako brzo kao što se raspadaju porodične zajednice. Zato broj takvih manjih zajednica, koje sastavljaju otac, majka i njihova djeca, redovito nije velik te one obično nastaju poslije smrti oca, tako da se zajednički imetak dijeli per stirpes.⁶ Između ovih novih zajednica postoji i dalje ekonomska, društvena i ideološka povezanost, kojom se ostvaruje posebni oblik rodbinske grupe, koju Kosven naziva patrijarhija (str. 19), a koja odgovara bratstvu.

Posebno se razvija drugi tip rodbinske zajednice — očinski. Kako pisac izlaže, on nastaje u doba formiranja klasnih odnosa, kad se prvobitna zajednica raspada, i stoga ima »klasna obilježja« (str. 20). Kosven misli, da je u Rimu »očito« (str. 21) postojao prije zadružni tip porodične zajednice i da se očinski tip razvio tek kasnije. Šteta, što nije pobliže označio činjenični materijal, na kojemu temelji takvo uvjerenje, jer su slični podaci iz rimske prahistorije dosta oskudni.

Očinski tip rodbinske zajednice karakterizira kolektivno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, kolektivna proizvodnja i potrošnja kao i jednak položaj njegovih pripadnika, koji su podvrgnuti apsolutnoj vlasti glavara, od kojega potječu. U ovoj se očinskoj zajednici bez prekida odvija borba između glavara, koji nastoji da sam raspolaže porodičnom imovinom sebi u prilog, pa i djedovinom, i muškaraca — sinova i unuka, koji su podvrgnuti njegovoj vlasti — i koji traže da stvore svoju

⁶ Po lozama, što ih predstavljaju živi ili umrli sinovi glavara, ukoliko ovi imaju nasljednike.

ličnu vlast, odnosno da prošire onu, koju već imaju, i to na štetu imetka porodične zajednice.

Glavar očinske porodice — »boljšak« nije više radnik, kao što je to domaćin u zadruzi, nego je samo organizator rada članova zajednice. Ona broji u glavnom dvadeset i pet do trideset ljudi. Ovaj broj, ako ga usporedimo s brojem pripadnika zadruge, pokazuje, da su se proizvodne snage tako razvile, da je za život potrebna kooperacija mnogo manjeg broja ljudi. »Boljšuha« — glavareva žena — također je podvrgnuta muževoj vlasti, ali je zato u većini slučajeva pravi despot na ženskom sektoru rada, kojim upravlja pod njegovim nadzorom. Pojava privatnog vlasništva i lično glavarevo raspolaganje rodbinskom imovinom uvjetuju postanak nasljeđivanja. Poslije njegove smrti nasljeđuje glavara njegov najstariji sin, kojega zapada djeđovina. Primjer očinskog tipa rodbinske zajednice je velikoruska velika porodica, koja se očuvala sve do XIX. vijeka. Takvih vrsta rodbinskih zajednica bilo je u Rimu, Iranu i u Armeniji, kod Oseta na Kavkazu i Kazanskih Tatara.

Kosven vrlo dobro ističe dijalektički momenat u kasnijoj fazi razvitka ove društvene ustanove, koji se sastoji u tome, da i glavar i muški članovi zajednice istodobno i brane načelo kolektivnosti i izgrađuju svoje lično privatno vlasništvo na njegovu štetu (str. 24). Glavar se odupire težnjama muškaraca, podvrnutih njegovoj vlasti, da stvaraju vlastiti imetak i da tako cijepaju kolektivnost porodične zajednice. Ali glavar u isto vrijeme prevrćuje svoju vlast radi ličnih interesa, a ostali članovi zajednice brane se od njegova presizanja u ime kolektivnosti, a zapravo zato da čuvaju svoje vlasništvo. Kad ova borba suprotnosti došije svoj maksimum zbog sve veće ekonomske samostalnosti individualnih porodica, ovaj oblik rodbinske zajednice također se raspada.

Dioba očinske velike porodice nastupala je obično poslije glavareve smrti — djeda ili oca, jer su njegov autoritet i vlast bili mnogo puta jedina snaga, koja je držala na okupu članove te zajednice. Postojala je također mogućnost izlaza iz ovog tipa rodbinske zajednice putem »výděla«, kada je jedan bračni par s potomcima dobivao jedan dio kolektivne imovine.

Rodbinska zajednica očinskog tipa ne bi se uvijek raspala poslije glavareve smrti. Ima slučajeva da bi ostala kao društveno-ekonomska cjelina sa najstarijim sinom na čelu. To se događalo onda, kada je još postojala potreba za kolektivnom proizvodnjom radi slabog razvitka proizvodnih snaga. Ali zato karakter vlasti novoga glavara nije apsolutan, a niti on ima pravo raspolaganja porodičnim imetkom. To znači, da se potreba za kooperacijom odražava u većoj demokratičnosti društvenih ustanova.

Kad se očinska velika porodica raspadne, onda se većinom prekida svaka veza između bivših njezinih članova. Mjesto nje postoji više potpuno neovisnih porodica.*

* Nemamo materijalnih podataka da prosudimo ispravnost ovog zaključka s obzirom na velikorusku rodbinsku zajednicu. Što se tiče rimske zajednice, u njoj nije postojala samo rodbinska veza između agnata, t. j. onih koji potječu od istoga, mekad živoga pretka, nego su bili povezani i pripadnici raznih porodica, ukoliko su bili članovi istog roda.

Ta je činjenica uzrokovala određene posljedice prilikom nasljeđivanja, jer su prema propisu Zakonika XII plaća imetak baštinili »gentiles«, t. j. pripadnici rodova, kada više nije bilo agnata na životu.

U monografiji prof. Kosvena nije nipošto jasan ovaj stavak: »Dok raspadanje porodice demokratskog tipa predstavlja neke vrsti »prirodnu smrt« preživjeloga društvenog oblika, raspadanje i dioba očinske porodice odvijaju se u uvjetima oštre borbe, zaštićeni su dramatičnošću i često imaju tragični karakter« (str. 26). Prema ovim bi se riječima činilo da bi »prirodna smrt« zadruge imala biti nešto drugo, a ne prijelaz u drugi kvalitet kao posljedica borbe unutarnjih suprotnosti, i da nestanak velikoruske porodične zajednice ne bi bio propadanje jednoga preživjelog društvenog oblika. Čini se, da je ovog puta Kosven žrtvovao materijalne činjenice lijepom načinu izražavanja. Dosta je upoznati se s pojedinostima raspadanja zadruga u Hrvatskoj poslije 1848., da se vidi, kako se odvijalo u uvjetima borbe između, za ono vrijeme naprednih, kapitalističkih tekovina i konzervativnih feudalnih, između separatističkih težnja zadrugara, koje su mamilu tvornički rad, lična i imovna neovisnost, i ekonomskih potreba kooperacije, naročito u siromašnim krajevima. Mnogo je bilo tragike i dramatičnosti u sudbinama pojedinih subjekata, između kojih se ta borba odvijala, samo što se tim individualnim sudbinama ne bavi nauka, čiji je zadatak da utvrdi zakonitost kretanja na pojedinim područjima zbivanja. A baš nauka potvrđuje, da je »prirodna smrt«, koja je stigla zadrugu jednako kao i velikorusku rodbinsku zajednicu, i u jednom i u drugom slučaju rezultat oštre borbe unutarnjih suprotnosti, borbe između novog ekonomskog sadržaja i zastarjelih društvenih forma.

* * *

M. O. Kosven je mišljenja da je demokratski tip rodbinske zajednice općenit, dok tip očinske rodbinske zajednice nastaje u posebnim uvjetima formiranja klasa i da stoga nije univerzalan. Ovoj tvrdnji nedostaje dokazni materijal, što uostalom, sam pisac ističe kao razlog shematičnosti i apstraktnosti svoje monografije. Ona bi bila mnogo potpunija, kad bi pisac bio podvrgao ispitivanju i »Hausgenossenschaft« starih Germana i poliginijsku rodbinsku zajednicu, koja postoji u Zapadnoj Africi, i prelazne oblike, koji vode do nje.⁷ Tada bi bila mnogo određenija dinamika postanka rodbinskih zajednica, koja je u ovoj monografiji dosta shematski obradena.

U vezi s time nije posve jasno, kako to, da se Kosven općenito tuži na nedostatak materijala za historiju porodične zajednice. Dovoljno je upozoriti na bogatu bibliografiju o južnoslavenskoj zadruci, što ju je sakupio Bobčev god. 1907,⁸ a da ne spominjemo sve one radove, koji su kasnije izašli.

Uostalom, cilj, što ga je sebi postavio M. O. Kosven, nije se sastojao u tome, da stvori konačan sud o postanku, razvitku i nestanku porodične zajednice kao društvene ustanove. Kako to sam veli (str. 32), on shvaća svoju monografiju samo kao

⁷ Etnografski materijal o porodičnoj zajednici u Zapadnoj Africi dosta je brojna te se nalazi među ostalima i u ovim djelima: Bruel, *La France Equatoriale Africaine*, 1935; Werder, *Sozialgefüge in Westafrika*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, LII, 1938; Werder, *Staatsgefüge in Westafrika*, 1938; Asmis, *Die Stammesrechte des Bezirks Atakname (Schutzgebiet Togo)*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, XXV, 1911; Asmis, *Die Stammesrechte der Bezirke Misahöhe, Anecho und Lomeland*, *ibidem*, XXVI, 1911; Baumann, Thurnwald i Westermann, *Die Völkerkunde von Afrika*, 1940; Bernalzik, *Die grosse Völkerkunde*, II, str. 188; Socut Marie André du Sacrécoeur, *La femme noire en Afrique Occidentale*, 1939, itd.

⁸ *Blgarskata čeljadna zadruga*, 1907.

prvi korak prema ovoj problematici. On se nada, da je time dao pobudu da se skrene pažnja »na one strane odnosa porodične zajednice, koje su kod nas (t. j. u njegovoj monografiji — O. M.) ostali neosvijetljeni ili slabo osvijetljeni ili nepravno osvijetljeni. Kasniji istraživači ove teme moći će tada ispraviti, utaćniti i produbiti našu predodžbu o porodičnoj zajednici i o njezinome historijskom razvitku« (str. 32).

Time što je ponovo skrenuo pažnju sociologa i etnografa na ovo malo istraženo područje prelaznog razdoblja iz prvobitne zajednice u klasno društvo, na koje je već ukazao Engels,⁹ i dao sistematski prikaz razvitka južnoslavenske zadruga i velikoruske velike porodice, M. O. Kosven je izvršio zadaću, koju je sebi postavio. Na drugima je, da nastave rad u tom smjeru.*

O. Mandić

⁹ *Der Ursprung der Familie*, str. 42 i sl.

* Napomena. *Sovetskaia Etnografija*, 1949, br. 1, donosi prikaz I. Zolotarevskaje. *Obsuždenije rabot M. O. Kosvena*, o diskusiji, koju je 26. i 27. oktobra 1948. provela redakcija ovog časopisa i grupa opće etnografije u Akademiji Nauka SSSR. Vodio se rasprava o zadnjim radovima M. O. Kosvena, a tako i o raspravi »Semejnaja obščina«.

Prigovorilo se Kosvenovoj tvrdnji da je rodbinska zajednica osnovna jezgra prvobitnog društva, jer na ovaj način posmatra ovu društvenu ustanovu izvan njezine historijske okoline (L. P. Potapov); idealiziranju rodbinske zajednice (V. I. Ravdonikas); shematičnom izlaganju, koje vodi u evolucionizam (S. A. Tokarev); pogrešci, koju je pisac počinio, kad je uključio u rodbinsku zajednicu »porodične grupe iz razdoblja matrijarhata« (P. I. Kušner); tome da pisac ne ističe kvalitativnu razliku između porodične zajednice« kao »oblika postojanja roda« (? — O. M.) i onog njezinog oblika, koji nastaje raspadanjem rodovskog uređenja (M. G. Levin); previsokoj ocjeni uloge, koju su žene imale u prvobitnoj zajednici, što dovodi do tvrdnje da je porodica osnovna jezgra prvobitnog društvenog uređenja (N. A. Butinov).

Kosven se suglasio s nekim kritičarima, da je trebalo konkretno prikazati početne oblike porodične zajednice i protumačiti njezinu vezu s materinskim rodovskim uređenjem i da je nezgodno formulirao stavak o tome da je ta zajednica osnovna jezgra prvobitnog društva. S. P. Tolstov, koji je predsjedavao, istaknuo je u svojoj zaključnoj riječi da se Kosvenova karakteristika ranijeg oblika rodbinske zajednice »skoro doslovno podudara s Engelsovom«. Ova je izjava potkrijepila dogmatičnost nekih diskutanata, koji su polagali veću važnost na to, da li se izvodi prof. Kosvena podudaraju ili ne s njihovim interpretacijama pojedinih Engelsovih stavaka nego na to da li oni počivaju na činjeničnom materijalu. Dogmatičnost diskusije se očituje u tome, što se M. O. Kosvenu upisuje kao glavnu zaslugu, da se bori za prioritet sovjetske nauke pobijajući reakcione zaključke buržoaskih naučenjaka. Nitko od diskutanata nije istaknuo pionirski značaj njegovog rada, t. j. da je prvi nastojao upoznati zakonitost razvitka rodbinske zajednice kao jednog od elemenata raspadanja prvobitnog društva — problem, kojega se Engels samo dotaknuo.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B